

Катишбекова Ж.Б.¹, Сангилбаев О.С.¹

¹ Университет "Туран" (Алматы, Казахстан)

ЗЕЙІН МӘСЕЛЕСІНІҢ ПСИХОЛОГИЯ ҒЫЛЫМЫНДА ЗЕРТТЕЛІНУІ

Аңдатпа

Мақалада психология ғылымындағы зейін мәселесіне қатысты көптеген ғалымдардың еңбектеріне талдау жасалынды және негізгі түсініктері тұжырымдалды. Зейінді зерттеудің бай тарихына қарамастан, бұл құбылысты түсінудегі әр түрлі көзқарастар бар екендігі көрінеді. Зейін проблемасын зерттеудегі басты қиындықтар осы құбылыстардың аясы кең ғана емес, сонымен бірге өте алуан түрлі екендігіне байланысты, мұның бәрі зерттеушілерді зейіннің мәнін әртүрлі түсіндіруге әкеледі. Зейін теорияларының әрқайсысы өзіндік ерекшелікке ие екендігі, олардың бірін бірі толықтыратыны анықталды.

Түйін сөздер: зейін, зейін қасиеттері, перцепция және апперцепция. парадигма, моторика, зейін процесі.

Катишбекова Ж.Б.¹, Сангилбаев О.С.¹

¹ Университет "Туран" (Алматы, Казахстан)

Аннотация

В статье проведен анализ трудов многих ученых, касающихся проблемы внимания в психологической науке и сформулированы основные понятия. Несмотря на богатейшую историю исследования внимания, представляется, что существуют различные подходы к пониманию этого явления. Основные трудности при изучении проблемы внимания связаны с тем, что сфера этих явлений не только широка, но и очень разнообразна, все это приводит исследователей к различному истолкованию сущности внимания. Выяснилось, что каждая из теорий внимания имеет свои особенности, они дополняют друг друга.

Ключевые слова: внимание, свойства внимания, перцепция и апперцепция. парадигма, моторика, процесс внимания.

Katshibekova.Zh.B.¹, Sangilbaev.O.S.¹

¹ Turan University (Almaty, Kazakhstan)

Annotation

The article analyzes the works of many scientists concerning the problem of attention in psychological science and formulates the basic concepts. Despite the rich history of attention research, it seems that there are different approaches to understanding this phenomenon. The main difficulties in studying the problem of attention are related to the fact that the scope of these phenomena is not only wide, but also very diverse, all this leads researchers to different interpretations of the essence of attention. It turned out that each of the theories of attention has its own characteristics, they complement each other.

Keywords: attention, properties of attention, perception and apperception. paradigm, motor skills, the process of attention.

Зейін стратегияларының әртүрлілігі зерттеушілердің әр тобының өздерінің (көбінесе метафоралық) салыстыруларына, олардың пікірінше, зейіннің не екенін түсіндіруіне әкеледі. Сана психологиясының өкілдері зейінді сананың айқын аймағын немесе (неғұрлым өнімді) визуалды нөлді алатын жарық сәулесімен салыстырды; танымдық тәсілде кіретін ақпаратты таңдау үшін сүзгі метафорасы қолданылады; сонымен қатар ақыл-ой "энергиясының" шектеулі ресурсын әр түрлі іс-шаралар арасында тарататын басқарушы орталық ретінде зейін метафорасы бар. Психология ғылымында зейін түсінігіне қатысты көптеген анықтамалар бар екендігін көруге болады. Біздің ойымызша, зейінге қатысты бұл тұжырымдамалар бір-біріне қайшы келмейді (кейде олардың авторларының пікіріне қайшы келеді), бірақ бірін-бірі толықтырады.

Зейін-бұл сезім арқылы келіп түсетін бір ақпаратты саналы немесе бейсаналық (жартылай саналы) таңдау және екіншісін елемеу процесі. Осылайша, зейін екі басты қызметті атқарады: белсенді және тежеулі. Осы ретте ол қажеттілігі аз немесе мүлдем қажет емес, қазіргі кезде ғана қажет психологиялық және физиологиялық үрдістерді тежейді, ағзаға оның қажеттіліктеріне барабар келетін ақпаратты мақсатты түрде және ұйымдасқан тұрғыда таңдауға ықпал етеді, сананың сол объектіге немесе қызмет түріне ұзақ уақытқа шоғырлануын және таңдамалы түрде қамтамасыз етеді. Кез-келген іс-әрекеттің тиімділігі оны тікелей орындайтын үрдістерге ғана емес, психикалық үрдістің-зейіннің дамуына да байланысты[1].

Зейін мәселесінің ғылымда зерттелуіне айтарлықтай үлес қосқан, осы бағыттың ең танымал өкілдері В. Вундт, Э.Титченер, В.Джемс, Т.Рибо, Н.Н. Ланге болды. Оларды толығырақ қарастырайық.

В.Вундттың бір кездері жасаған жұмыстары (19 ғасырдың аяғы – 20 ғасырдың екі онжылдығы) зейінді зерттеу стратегиясын ұзақ уақыт анықтады[2]. Өздеріңіз білетіндей, Вилгельм Вундт интроспекция әдісін дамытты және оның өтілуін қиындатуға тырысты. Ғалым перцепция және апперцепция терминдерін зейін теориясының негізгі түсініктері ретінде қарастырды. Оның пікірінше, олар тұтас рухани өмірді құрайды. Перцепция түсінігі санадағы мазмұн, кез келгеннің пайда болу фактісін білдіреді; бұл сананың түсініксіз, көмескі мазмұны. Қазіргі психологиядағы қабылдау ұғымы тәуелділікті білдіреді өткен тәжірибеден, адамның психикалық белсенділігінің жалпы мазмұнынан және оның жеке ерекшеліктерінен қабылдау. Бұл түсінік осы тұжырымдаманың ұзақ философиялық және психологиялық дамуының нәтижесі болып табылады (Г.Лейбниц, И. Кант, И. Герbart және т. б.). Г.Лейбниц апперцепция терминін ғылыми айналымға енгізді. Оны қандай да бір мазмұнды жанның анық (саналы) қабылдауы – айқын және қарқынды сана деп түсіндірді[3]. Осы орайда В.Вундт бұл түсінікке ұқсайтын мағына береді[2], оны зейінді сипаттау үшін пайдаланады. Апперцепцияда қабылданған мазмұнның анық сана-сезімі жүзеге асырылады, өткен тәжірибенің ажырамас құрылымына біріктіру. Бұл белгілі бір объектіге зейін бөлу, яғни сана мазмұнына кейбір мазмұнның енуі. Сана фокусы - бұл сананың тұрақты нүктесі, сана мазмұнының шектеулі аймағы. Апперцепция - бұл «ерекше психикалық іс-әрекеттің» көрінісі. Зейін дегеніміз - сананың кейбір мазмұнын қабылдау үрдісі. В.Вундттың сөзімен айтқанда, зейін «кезінде пайда болатын психикалық үрдіс ретінде әрекет етедішектеулерді бүкіл сана алаңымен, мазмұн аймағымен салыстырғанда анығырақ қабылдау. В.Вундт: "біз апперцепциямен байланысты процестер жиынтығын зейін деп атаймыз"-деп жазады. Сананың белгілі бір мазмұнының ерекше айқындылығы мен есептілігі (яғни, қабылдау мазмұны) зейінмен байланысты екендігі баса айтылған. Қорыта айтқанда, В.Вундттың зерттеулерінде зейін сана құбылысы ретінде қарастырылады, сананың фокусымен, оның анықтылығымен және нақтылығымен байланысты. Зейінді сипаттау мәселесін шешу үшін ол интроспекция және эксперимент әдісін қолданады.

Э.Титченер [4] негізінен В.Вундттың көзқарастарымен бөлісті, зейінді сана құбылысы ретінде оқшаулау бірдей феноменологиялық критерий – анықтылық көрсеткіші болып табылады. Оның көзқарасы бойынша, зейіннің бүкіл проблемасының кілті-«зейін

сенсорлық айқындылықпен іс жүзінде бірдей». «Сананың мазмұнын айқын және күнгірт топтарға бөлу - бұл психикалық процесс ретіндегі зейіннің жалғыз және өзіне ғана тән белгісі». «Сезімнің айқындығы - бұл сезімге ерекше қасиет беретін қасиетсанадағы позиция: айқын сезімдер басқаларға үстемдік етеді, өзін ұстайды және олардың арасында ерекшеленеді; неғұрлым айқын емес басқа сезімдерге бағынады және сана фонымен қосылады ». Басқаша айтқанда, зейіннің мәнін анықтау оны сезімнің қасиетімен сәйкестендіруге дейін азаяды. Сонымен бірге Э.Титченер зейін толқыны, сана деңгейі сияқты түсініктерді енгізді. Сананың ағыны, оның көзқарасы бойынша, екі деңгейде жүреді: жоғарғы бөлігі сананың айқын процестерін білдіреді - бұл толқынның шыңында орналасқан процестер, ал төменгісі - сананың «шатасу деңгейі» - бұл үстірт, механикалық зейін толқыны. Төменгі деңгейге қарағанда жоғарғы деңгейдегі айырмашылық аз. Э.Титченер зейін генезисі мәселесін қойған деп саналады. Ол зейін психологиясы тарихында бірінші болып осы мәселені алға қойды және оны шешуге тырысты. Зейін дамуының үш кезеңін және зейіннің сәйкес үш генетикалық формасын анықтады. Э.Титченер өзі сипаттаған зейін дамуының үш кезеңі және соған сәйкес генетикалық формалар психикалық үрдістің бір түрі болып табылатын тәжірибе табиғатында емес, күрделіліктегі айырмашылықтарды ашатындығын атап көрсетеді.

Осылайша, Э. Титченер, В. Вундт сияқты, айқындық критерийін анықтайды, сана зейіннің феноменологиялық өлшемі ретінде; ол зейіннің мәнін төмендететін сезімнің айқындығы ол түсіндірмейтін субъектінің жүйке жүйесінің "бейімділігіне" байланысты. В. Вундт сияқты, Э.Титченер де зейінді түсіндіруден гөрі көбірек сипаттайды және Н. Ф.Добрынин[5] атап өткендей, бұл сипаттама "негізінен механикалық сипатқа ие". Сонымен бірге, зейіннің мәнін және оның сипаттамасын түсіндіру үшін өте маңызды зейіннің генезисін сипаттау әрекеті немесе Л.С. Выготскийдің мәдени-тарихи көзқарасы аясында орыс психологиясында толығымен дамыған зейінді зерттеуге генетикалық көзқарасты жүзеге асыру әрекеті болды. В. Вундттың ықпалынан көп жағдайда У.Джемс сияқты дербес ойшыл да құтыла алмады [6] – функционализм көшбасшыларының бірі. Оның зейін идеясындағы орталық идея-сананың шектеулі көлемімен байланысты сананың селективтілігі (селективтілігі) идеясы. Біздің әсеріміздің бір бөлігі ғана зейін арқылы санамызға енеді. Бұл процесті Джемс метафоралық түрде "гүлдердің кең шалғынында ағып жатқан ағын" деп сипаттайды. "Зейін" құбылысын сипаттай отырып, ол В.Вундт сияқты "сананың көмескі фонын" және айқын сана – шоғырланған назарды қолданады. Сонымен қатар, ол назар аудару құбылысын сипаттаудағы анықтық критерийіне сананың селективтілігі (селективтілігі) критерийін қосады. Бұл идея бірнеше ондаған жылдар өткен соң когнитивтік психология аясында зейінді зерттеудің кең бағытында дамыды. Сонымен қатар, У.Джемс зейін формалары туралы идеялардың дамуына айтарлықтай үлес қосты. В.Джемстің зейін түрлерінің әртүрлілігі туралы идеясы назар аударудың негізгі түрлері (формалары) туралы мәселені түсіндірудегі маңызды кезең болды.

Зейіннің бейімделу сипаты және моториканың үлкен маңызы зейін процесінде белсенділікті моторлық теориясының авторлары атап өтеді-Н.Н:ланге мен Т.Рибо. Т. Рибо [7] – француздың ғалым психологы, философы, француздық психологиядағы тәжірибелі бағыттың негізін қалаушы. Т. Рибо зейін психологиясы тарихында алғаш рет зейіннің жоғары формаларының – ерікті (мәдени, жасанды), әлеуметтік, мәдени шығу тегі туралы идеяны білдірді. Ырықты зейін- әлеуметтік құбылыс деп көрсетті; бұл әлеуметтік өмір жағдайларына бейімделудің нәтижесі және осы өмірдің жағдайларына байланысты туындайды. Әлеуметтік дамудың әсерінен адам еріксіз үстемдіктен ерікті назардың үстемдігіне өтті. Бұл өркениеттің себебі мен салдары. Бұл идеяны Л. С. Выготский "қабылдады" және оның мәдени-тарихи теориясы аясында терең дамыған. Т. Рибо зейіннің мәнін сипаттауда психикалық өмірдің негізгі қасиеті – оның өзгергіштігіне қайшы келетінін ескере отырып, оның ерекшелігі мен уақыт шектеулеріне баса назар аударады. Зейін - бұл қозғалыссыз күй; бұл уақытты кідірту, сана күйлерінің өзгеруі. Бұл бір адам ойлағандай күй, сол сияқты өзінің айналасында көптеген басқа ойларды

«тартады». Көбінесе зейіннің құрамдас элементтері болып табылатын қажетті жағдайлар (оның себебі емес және оның әсері емес!) - қозғалыс. Т.Рибо өзінің зерттеуінің эпиграфы ретінде «Кім бұлшық еттерін басқара алмайды, зейін қоя алмайды» деген тұжырымды келтіреді. «Қозғалыссыз, назар аудармаңыз!» Қозғалыстар зейіннің объективті жағын құрайды, оның субъективтік жағы - сананың бұлшықет жиырылуының, органикалық өзгерістердің саны мен сапасының көрінісі.

Психолог Н. Н. Ланге зейінді "қабылдау жағдайларын бірден жақсартатын дененің тиісті реакциясы"деп анықтады. Ол психиканы түсінуге деген көзқарасын "реалистік" немесе жалпы биологиялық деп атады[8].Ғалымның ілімдері бойынша психикалық құбылыстар нақты анықтаманы жалпы биологиялық тұрғыдан дененің бейімделуінің бір түрі ретінде қарастырылған кезде ғана алады. Осы тұрғыдан қарастырылған зейін-бұл қабылдау жағдайларын бірден жақсартатын дененің тиісті реакциясы (бұл пайымдауда қабылдау ұғымы танымдық психикалық процестерге тең). Биологиялық тұрғыдан зейінді анықтай отырып, ол оны қабылдау жағдайларын бірден жақсартатын дененің тиісті реакциясы ретінде қарастырады. Н.Н. Ланге, сонымен қатар, сананың осы немесе басқа мазмұнының анықтығына қалай қол жеткізілетінін түсінуге тырысады. Ол бұл бейімделу процесінде ағзаның ерекше қозғалыстары – қабылдау жағдайларын жақсартуға мүмкіндік беретін "зейін қимылдары" арқылы жүреді деген қорытындыға келеді. Ғылымда анықталған организмнің қоршаған ортаға бейімделу формаларына (рефлекс, инстинкт, ерік формасы) ұқсастығы бойынша Н.Н. Ланге зейін нысандарын (түрлерін) бөліп көрсетеді:

1) рефлексивті назар-бұл тітіркенуді жақсы қабылдауға қызмет ететін қозғалыстар; осы тітіркенудің сезімдерінен рефлекс ретінде пайда болады;

2) инстинктивті зейін– қызығушылық пен таңданудың инстинктивті эмоциялары деп аталатын ең жақсы қабылдауға бейімделу. Бұл бейімделу мақсатты санасыз жүзеге асырылады. Инстинктивті бейімделу рефлекторлық бейімделуден әлдеқайда кең (ол тек сезім мүшесінің бейімделуінен тұрады). Инстинктивті зейінмен сыртқы бейімделу (сыртқы адаптивті қозғалыстардың арқасында) ғана емес, сонымен қатар ішкі бейімделу (қызығушылықты тарту) пайда болады.

3) Н.Н. Ланге ерікті зейінді біршама кең түрде сипаттайды. Зейіннің осы түрін сипаттауда ол алдымен белгі - мақсаттың болуын енгізеді. Ерікті назар, деп жазады Н.Н. Ланге, бұл процесс, оның мақсаты субъектке алдын ала белгілі.Есте жаңғырту кешенінің қозғалтқыш бөлігін күшейту бүкіл кешеннің күшеюіне әкеледі, яғни. идеяларды нығайту. Бұл ерікті зейіннің бірінші эффектісі, ал екінші ретті әсер аналитикалық - бөлу, бұл оны айқынырақ және нақтырақ етеді. Осылайша, Т. Рибо сияқты, Н. Н. Ланге де зейін процесінде қозғалыстарға шешуші рөл береді; оның ерікті назар аудару теориясы, сондықтан ерікті зейіннің мотор теориясы деп аталады.

Гештальт психологиясындағы зейінді зерттеуді интроспективті-феноменологиялық тәсілге де жатқызуға болады, дегенмен оның өкілдерінің зейіннің табиғаты туралы көзқарастары интроспективті тәсілге қарсы қалыптасты деп айта аламыз. Мұны, біріншіден, оларды зерттеудің негізгі әдісі бұрын көрсетілгендей феноменологиялық бақылау болды және екіншіден, олардың күш-жігері зейінді сипаттауға бағытталған интроспективті психология өкілдерінің күш-жігері сияқты болды.

Осылайша, В.Вундт, В. Джемс, Э. Титченер және Т. Б. Рибоның еңбектерінде зейін психологиясының негізгі түсініктері тұжырымдалды және оны эксперименттік зерттеудің негізгі парадигмалары ұсынылды. Көптеген зейін теорияларының әрқайсысы өзіндік ерекшелікке ие болды және өте сенімді көрінді.

Пайдаланылган әдебиеттер тізімі:

1. *Іovenko, E. . Vnimanie kak psihologicheskii resurs / E. . Іovenko : neposredstvennyi // Molodoi uchenyi.-2012.- № 12 (47).*
2. *Vundt V. Vvedenie v psihologi. M.: Kom Kniga, 2007. 168 s.*
3. *Titchener E. B. Uchebnik psihologii: Univ. kurs. Ch. 1-2. M.: Mir, 1914.*
4. *G. Leibnis . Sochineniia v 4-h tomah. Tom 4, M.: Mysl, 1989. — 554 s*
5. *Dobrynin N.F. «O novyh issledovaniiah vnimaniiia». – Voprosy psihologii. 1973, № 3.*
6. *Djems U. Nauchnye osnovy psihologii. – Minsk : Harvest, 2003.*
7. *Ribo T. A. Psihologiiia vnimaniiia. M.: Librokom, 2011. 98 s*
8. *Lange N.N. Psihologicheskiiie issledovaniia. Zakon persepsii. Teoriiia volevogo vnimaniiia. Odessa, 1983.*